

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи бакалавра

на тему: «Перейменування назв вулиць в Україні в часи нацистської окупації
(1941-1944)»

Виконав: студентка IV курсу заочної форми навчання
напряму підготовки (спеціальності) 032 «історія та археологія»

Гей Світлана Петрівна

Керівник: к.і.н., доц Д.В. Журавльов

Рецензент: к.і.н., доц.

Харків-2025

Резюме

Метою даної роботи було дослідження процесу перейменувань вулиць, який відбувався в часи нацистської окупації в Україні. Ініціаторами перейменувань виступали містяни, нацистська окупаційна влада, діячі ОУН та представники української інтелігенції. Загалом у перейменуванні топонімів під час нацистської окупації в Україні простежуються такі тенденції : на початку окупації при перейменуванні вулицям та містам повертались старі назви, які вони мали за часів царату. Це пояснюється, насамперед, бажанням самих містян повернути дореволюційні назви вулиць, які вони так і не змогли забути. Однак, така ситуація не задовольняла всіх, оскільки дореволюційні назви часто асоціювались з гнобителями українського народу, а тому вулиці знов були перейменовані. Джерелом астіонімів слугували імена українських політиків та культурних діячів.

Водночас, центральні вулиці українських міст та/або вулиці, де компактно проживали німці, отримували, назви окупантів, зазвичай німців, як військових, так і головних політичних діячів Третього Рейху. Згодом, вулицям, які були попередньо перейменовані на честь нацистських діячів та військово командуючих, були надані нейтральні, аполітичні назви. Оскільки головною умовою при перейменуванні вулиць лишалось бажання позбутись радянської символіки, тому їм ні в якому випадку не повертались радянські назви.

Summary

The purpose of this study was to investigate the process of street renaming that took place during the Nazi occupation in Ukraine. The initiators of these renamings were city residents, the Nazi occupation authorities, members of the Organization of Ukrainian Nationalists (OUN), and representatives of the Ukrainian intelligentsia. Overall, several trends can be observed in the renaming of toponyms during the Nazi occupation in Ukraine: at the beginning of the occupation, old names from the Tsarist era were restored to streets and cities. This was primarily due to the desire of the residents themselves to return to the pre-revolutionary street names that they had never forgotten. However, this situation did not satisfy everyone, as the pre-revolutionary names were often associated with oppressors of the Ukrainian people, and therefore the streets were renamed again. The names of Ukrainian politicians and cultural figures also served as sources for new street names.

At the same time, central streets in Ukrainian cities and/or streets where Germans lived compactly were given the names of the occupiers, usually Germans, including military leaders and prominent political figures of the Third Reich. Later, streets that had been previously renamed after Nazi figures and military commanders were assigned neutral, apolitical names. Since the main condition for renaming streets remained the desire to get rid of Soviet symbolism, Soviet-era names were never restored under any circumstances.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ПРОТІКАННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ВУЛИЦЬ В РІЗНИХ МІСТАХ В ЧАСИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В УКРАЇНІ.....	8
1.1. Ініціатори перейменувань	10
1.2. Перейменування вулиць у 1941 році.....	13
1.3. Перейменування вулиць у 1942 році.....	17
1.4. Німецькі назви вулиць	30
РОЗДІЛ 2. ГОЛОВНІ РИСИ ПРОЦЕСУ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ ВУЛИЦЬ В ЧАСИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ.....	37
2.1. Несистемність перейменувань.....	37
2.2. Збереження політично нейтральних назв вулиць	38
2.3. Перейменування вулиць з нагоди роковин народження чи смерті видатного українського діяча	40
2.4. Джерела топонімів.....	41
ВИСНОВКИ	46
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	48

ВСТУП

Актуальність. Процес декомунізації, під яким ми розуміємо позбуття від радянської спадщини, який широко розгорнувся протягом останніх років, не є новим для нашого суспільства. Вперше він з'явився в часи нацистської окупації, коли слід за німецьким військами в Україну прийшли члени ОУН та повернулись з-за кордону представники української інтелігенції, які виступили рушійною силою вищеназваного процесу. На шпальтах українських окупаційних тогочасних газет радянські часи згадувались не інакше, як «жахливий період», «чорні дні», «більшовицький терор» та «ярмо більшовиків».

Одним з напрямів декомунізації був процес перейменування вулиць. Відповідно, процес перейменувань вулиць українських міст в часи нацистської окупації передує сучасним перейменуванням. Саме даним фактом й зумовлюється необхідність його вивчення, що становить актуальність даного дослідження.

Історіографія дослідження. Ґрунтовному вивченню процесу декомунізації в Україні присвячене дослідження О.А. Гриценко, який, поміж іншого, виокремлює етапи сучасного процесу декомунізації [80]. П. Нора займався дослідженням «місць пам'яті» [87]. Вивченню нормативних актів, якими регулюється сучасний процес декомунізації та, зокрема, така його складова як перейменування назв вулиць, міс, селищ тощо, присвячена праця П.С. Покатаєва [89]. Заслуговує на увагу той факт, що вчений у своїй праці наводить приклади перейменувань, які відбувались в європейських країнах у післявоєнний час (зокрема, перейменування у Польщі у 1946 р., які стосувались заміни німецьких назв на польські), так і після повалення комуністичних режимів у 90-х роках минулого століття [89, с. 80]. Вивченням перейменувань вулиць Києва, зроблених під час нацистської окупації, займався В. Гедз [77]. Праця Т. Себти присвячена порівняльному аналізу

перейменувань вулиць міст Києва та Рівного, які були здійснені в часи нацистської окупації [93].

Хронологічними рамками дослідження є період нацистської окупації, який на більшості українських територій тривав з 1941 по 1944 роки.

Об'єктом дослідження є процес декомунізації який відбувався на українських теренах в часи нацистської окупації (1941-1944).

Предметом дослідження є процес перейменування назв вулиць, який здійснювався під час нацистської окупації в Україні (1941-1944).

Мета дослідження полягає у вивченні процесу перейменування топонімів в часи нацистської окупації (1941-1944).

Задля досягнення поставленої мети необхідно виконати такі **завдання** :

1. Виокремити головних акторів процесу перейменувань вулиць;
2. Виокремити особливості протікання процесу перейменування вулиць в різних містах окупованої України.;
3. Дослідити джерела топонімів.

Методологія дослідження. У ході дослідження використовувались, насамперед, загальнофілософські методи, такі як аналіз, синтез тощо. Також, використовувались такі методи як порівняльний, історичний та системний. В основі вкладення матеріалу лежить хронологічний метод.

Гіпотезою дослідження є розуміння перейменування топонімів як одного з проявів процесу декомунізації.

Новизна дослідження полягає у вивченні процесу декомунізації, який відбувався у багатьох українських містах та містечках в часи нацистської окупації, та, зокрема, такої його складової як перейменування астіонімів, тобто назв вулиць.

Використання результатів дослідження можливе у науковій, освітній (на уроках історії в школі) та практичній діяльності, тобто урахування результатів

дослідження при здійсненні перейменувань вулиць у межах сучасного процесу декомунізації.

Апробація дослідження відбулась під час Всеукраїнської науково-практичної конференції, яка відбулась в Одесі 23-24 серпня 2023 року [78] та на IV Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції, яка відбулась у Сумах 31 жовтня 2024 р. [79].

Структура роботи : робота складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку джерел.

Ключові слова : декомунізація, нацистська окупація, ОУН, радянська спадщина, радянська символіка, перейменування вулиць, топоніми, астіоніми.

РОЗДІЛ 1. ОСОБЛИВОСТІ ПРОТІКАННЯ ПРОЦЕСУ ПЕРЕЙМЕНУВАННЯ ВУЛИЦЬ В РІЗНИХ МІСТАХ В ЧАСИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ В УКРАЇНІ

Декомунізація є дуже складним і, зазвичай, довготривалим суспільно-політичним процесом (явищем), який має за мету викорінення радянської спадщини з усіх сфер суспільного життя. Даний процес розпочався у 1941 році з приходом на українські терени членів ОУН та представників української інтелігенції, які й стали рушійною силою даного процесу.

Одним з напрямів декомунізації, яка набула відчутного розмаху на початку нацистської окупації, було перейменування вулиць «бо чому ще й досі хтось має мешкати при вулиці Леніна чи Кагановича?» [1, с. 3]. Як зазначали сучасники, «вулиці Чернігова, стародавнього українського міста, за часів совєтів були названі іменами, ворожими нашій нації» [45, с. 2]. Зазначалось, що найменування вулиць іменами радянських діячів та письменників - це «...штучна, нікому не потрібна агітація...большевиків, що хотіли прищепити українській людності любов до своїх діячів» [45, с. 2]. Відповідно, поряд з пам'ятником Леніну, який, зазвичай, розташовувався на головній площі міста, такі розповсюджені найменування вулиць у багатьох українських містах, як-от Червоноармійська, Радянська, Жовтнева, ім. Леніна, К. Маркса тощо, були яскравими свідками більшовицької влади. Тому, зі зміною влади у 1941 році постало питання їх негайного перейменування.

Перейменування вулиць починались майже одразу після захоплення міста німецькими військами. Так, вже у другому номері часопису «Волинь», що вийшов у Рівному 7 вересня 1941 року, зауважувалось, що в деяких містах на Волині, у рамках намагань позбутись радянського минулого, вже відбулись перейменування вулиць, а в інших - очікуються [1, с. 3]. Наприкінці листопада

1941 року міська адміністрація Чернігова, також, прийняла постанову про перейменування вулиць [45, с. 2]. Так, вулиця Комінтерна перейменовувалась на вулицю Г. Квітки-Основ'яненко, а вулиця Шільмана – на Стретинську [45, с. 2]. Загалом, перейменовувались 40 вулиць Чернігова [45, с. 2].

Як зазначає у своїх споминах Д. Малаков, самі жителі Києва вже на початку окупації, уникаючи радянських назв, почали називати вулиці їх дореволюційними назвами [68, с. 96]. Згідно очевидців подій, «населення поставлене в незручне становище, наче зумовившись, перейшло на...старі дореволюційні назви!», зазначається на шпальтах газети *Українське слово*, яка вийшла друком у Києві у листопаді 1941 року. Двадцять років радянської влади не могли викоринити з пам'яті людей старі назви. Як згадує Улас Самчук, «всі вулиці Києва того часу [радянського] мали назви “бувших” і “теперішніх”, що їх києвляни завжди пам'ятали. Говорити про вулицю Леніна, а не згадати Фундуклея [вулиця Фундуклеївська], вважалось зрадою минулого» [71, с. 10]. На шпальтах «Українського слова» - газети, що видавалась у Києві у перші місяці нацистської окупації, стверджувалось, що попри те, що вулиця Львівська у Києві була перейменована у вулицю Артема, «...українці старої назви не забудуть. Вона завжди буде Львівською [63, с. 4]. Таким чином, за свідченнями очевидців тогочасних подій – І. Хорошунової, Дмитра Малакова та письменника Уласа Самчука – вже на початку окупації у Києві вулиця Кірова називалась Олександрівська [71, с. 10; 72; 73], а вулиця Рози Люксембург - Катерининська (ця вулиця з початку 19 ст. називалась поперемінно Кловська, Липська, а у 1869 році була перейменована на честь імператриці Катерини II в Катерининську [68, с. 96; 72; 73].

Б. К. Руднєв, директор художнього музею Лебедина – містечка у Сумській області - у своїх спогадах, також, називає вулиці міста їх дореволюційними назвами : Сумська (замість К. Маркса, а саме так називалась ця вулиця з червня 1920 року [101]), Ахтирська (бувши Жовтнева),

Трьохсвятительська (бувша Першотравнева), Михайлівська (бувша доктора Зільберника) [69;101] тощо.

Таким чином, відхід радянських військ призвів до стихійного вжитку містянами дореволюційних назв вулиць.

1.1. Ініціатори перейменувань

Ініціаторами перейменувань виступали самі містяни, члени ОУН, які прийшли в Україну у лавах похідних груп та зайняли пости у місцевих адміністраціях, та представники німецької окупаційної влади.

Нацистська влада, розділивши українські території поміж Угорщиною (згідно Віденських арбітражів 1938 року Закарпаття відійшло до Угорщини), Румунією (Одеська та Чернівецька області утворили так звану «Трансністрію», яка знаходилась під румунською та німецькою окупацією) та включивши Галичину до Польського Генерал-Губернаторства (адміністративної одиниці, яка була утворена на західних польських землях, оскільки східні увійшли до складу Третього Рейху), на залишку українських територій запровадила жорсткий режим, спрямований на нещадну економічну експлуатацію людей та земель. Саме Міністерству окупованих східних територій на чолі з А. Розенбергом та його наміснику Е. Коху належала повнота влади на більшості українських земель, які ввійшли до складу Рейхскомісаріату «Україна». Водночас, п'ять українських областей – Чернігівська, Сумська, Харківська, Донецька та Луганська - впродовж всього часу знаходились під владою військової адміністрації.

Виключно представниками нацистської влади, як цивільної, так і військової, були укомплектовані чисельні органи управління, створені на українських окупованих територіях, в той час як українське населення було

здіяєне переважно у місцевих - районних та обласних - радах (управліннях), діяльність яких носила лише допоміжний характер.

З початком загарбання українських земель німецькими військами, в Україну прибула велика кількість українців із Західної України (з Галичини та Західної Волині) [67, с. 312–314]. Деякі з них прийшли у складі похідних груп ОУН, як редактор Петро Олійник (1914 - лютий 1942) [74, с. 78; 70, с. 211], натомість інші, як журналіст Петро Сагайдачний, перебували на службі у німецькій армії [98, сс. 50-51]. Саме вони стали рушійною силою процесу декомунізації.

Слід зауважити, що в Україну у складі німецької армії прибули військовослужбовці-пропагандисти, завданням яких було ведення пропагандистської роботи на окупованих територіях. Загалом, у 1943 році їх налічувалось близько 15 тисяч [95, с. 53]. Серед останніх було чимало німців, які свого часу проживали у Галичині та знали українську мову. Зокрема, один з них – Г. Геккель, який передав Уласу Самчуку, головному редактору часопису «Волинь», що виходив у Рівному (головним видавцем часопису був Степан Скрипник, пізніше єпископ Мстислав – племінник С. Петлюри [70, с. 180]), директиву під назвою «Деякі вказівки щодо термінології і тематики газети» [70, с. 196]. У ній, зокрема, зазначалось, що, поряд з іншим, слід уникати вживання радянських назв міст, а тому замість Куйбишев потрібно писати Самара, а замість Кірово - Єлисаветгород [70, с. 197].

Водночас, поряд із масовим, стихійним поверненням до вжитку дореволюційних назв вулиць з боку містян, справа перейменування годонімів привернула увагу й української інтелігенції та членів ОУН. Зокрема, перейменуванням годонімів в українських містах займались місцеві (низові, допоміжні) адміністрації, які очолювали, як правило, діячі ОУН. Так, у міській управі Києва справою перейменування вулиць займались відділ (сектор) упорядкування на чолі зі Світозаром Михайловичем Драгомановим (1884-1958) та відділ пропаганди на чолі з Андрієм Шекериком-Дониківом (1912-

1980), членом ОУН мельниківського напрямку, близьким другом О. Кандиби-Ольжича [93, с. 41; 96]. Слід зауважити, що між двома відділами точилась запекла боротьба оскільки вони розробляли конкуруючі проекти перейменувань.

Подібні комісії створились й в інших українських містах. Наприклад, у Луцькій міській управі питанням перейменування, з огляду на усунення радянської символіки з назв вулиць, також, займалась спеціальна комісія [55, с. 2].

Містяни, також, виступали ініціаторами перейменувань вулиць, публікуючи свої пропозиції на шпальтах місцевих газет. Зокрема, наприкінці серпня 1941 року на шпальтах першого випуску «Вінницьких вістей» - місцевої газети у Вінниці (місто було захоплене німецькими військами 19 липня 1941 року) - була надрукована замітка автора Тарноградського, де пропонувалось перейменувати одну з вулиць міста на честь поета Степана Руданського (1834-1873), оскільки «кожний українець знає, що на Вінниччині, в селі Сокиринцях, яке недалеко від Вінниці, народився й жив за юнацьких років відомий український поет Степан Руданський» [2, с. 4].

У Харкові у січні 1942 році було виловлено думку стосовно перейменування Жандармського майдана (за радянського часу майдан Червоного міліціонера) на майдан Кропивницького задля вшанування пам'яті видатного українського драматурга М.Л. Кропивницького (1840-1910), який працював свого часу у театрах, розташованих поблизу цього майдану [27, с. 4]. (Принагідно зауважимо, що нині це площа Національної Гвардії [94].)

У вересні 1942 року мешканці Ворошиловграда (нагадаємо, що місто було захоплене німецькими військами 17 липня 1942 року) пропонували перейменувати вулиці Володарського та Урицького на Німецьку та Італійську відповідно або назвати їх іменами німецьких та італійських військових

командирів, частини яких першими увійшли до міста [Нове життя (Ворошиловград). 1942. №15. С. 2].

1.2. Перейменування вулиць у 1941 році

Результатом діяльності місцевих адміністрацій стало повернення частині київських вулиць їх дореволюційних назв, про що сповіщали спеціальні таблички, вивішені на будинках. Так, восени 1941 року у Києві знов з'явилися Михайлівський майдан [68, с. 101], Діонісійський провулок (з 1938 р. – Бехтеревський [68, с. 103], вулиця Інститутська (бувша 25 Жовтня), Ольгинська (з 1938 р. – Маяковського) [68, с. 107], Прорізна (ця вулиця з середини 19 ст. називалась поперемінно Мартинівська, Золотокрещатицька, Васильчиковська та Прорізна, а з 1919 по 1990 – вулиця Свердлова) [68, с. 110; 71, с. 9; 65, с. 44], Миколаївська (з 1919 р. – Карла Маркса) [68, с. 110], Львівська площа (з 1939 р. – Сінна) [68, с. 111], Дмитрівська (бувша – Менжинського) [68, с. 114], Вознесенський узвіз (з 1928 р. – вулиця Смирнова-Ласточкина) [68, с. 114], Терещенківська (з 1919 р. – Чудновського) [68, с. 124], Фундуклеївська (з 1919 - Леніна) [68, с. 143], Провіантська (з 20-х рр. 20 ст. – вулиця Галі Тимофєєвої) [68, с. 152], Володимирська (бувша Короленко) [71, с. 9], Думська площа (з 1869 р. Михайлівська площа, з 1940 – Урядова площа, після 1944 р. – Радянська площа, з 1977 р. – площа Калініна, нині Майдан Незалежності) [71, с. 9], Костельна (бувша Челюскінців), Софіївська площа (бувша Героїв Перекопу) [66, с. 154], Лютеранська (бувша вулиця Ф. Енгельса), Мерингівська (саме цю назву мала вулиця за часів царату і до 1937 р., коли була перейменована у вулицю А. Фірдоусі [90, с. 61]) [23, с. 2], Констянтинівська (бувша Шолом-Алейхема) та ін.

Водночас деякі назви, принаймні на побутовому рівні, могли вживатись паралельно. Так, Д. Малаков у своїх спогадах вживає поперемінно як бульвар Шевченка, так і його дореволюційну назву – Бібіковський бульвар [68, с. 101,

106]. (Слід додати, що у тогочасній українській пресі бульвар називався лише ім'ям Шевченка.) Таким чином, на початку нацистської окупації вулицям Києва були повернуті їх дореволюційні назви.

Яскравим прикладом перейменувань вулиць, які відбувались на початку нацистської окупації у багатьох українських містах, є місто Кременець на Волині (Тернопільська область), яке 2 липня 1941 року було захоплене німецькими військами. Невдовзі після них до міста вступили й члени похідних груп ОУН, які сформували місцеву адміністрацію. Намагаючись, з одного боку, позбутись слідів як польського, так і радянського панування та, з іншого, увіковічнити пам'ять політичних діячів та видатних представників мистецтва й письменництва українського народу, діячі ОУН вже у серпні 1941 року здійснили низку вуличних перейменувань. Так, з адреси розташування редакції газети *Кременецький вісник* дізнаємося, що вулиця Сокальського (слід зазначити, що У. Самчук у своїх спогадах помилково зазначає, що це була вулиця Костельна) була перейменована у вулицю Симона Петлюри [13, с. 4], а ще одна вулиця, попередньої назви якої письменник не наводить, – у вулицю Уласа Самчука за його роман «Волинь» [14, с. 1; 70, с.139-140].

Також, у Кременці вул. Широка була перейменована вулицю Мазепи, вулиця Дубенська – у вулицю Визвольної Боротьби, вулиця Північна – у Дубенську, вулиця Перацького – у Б. Хмельницького, вулиця Коженьовського - у М. Коцюбинського, вулиці Ліцеум і Бопре - у Грушевського, вулиця Тринітарська – у Франка, Тринітарський заулок – у Черкавського, вулиця Колонтая - у Лесі Українки, вулиця Костельна – у вулицю Є. Коновальця [14, с. 1]. Окрім того, у Кременці з'явилась вулиця Володимира Великого [14, с. 2] та вулиця Богуна [15, с. 4].

Характерним прикладом планомірної роботи місцевої адміністрації у справі перейменування годонімів служить Луцьк, який був захоплений німецькими військами 25 червня 1941 року. У Луцьку робота комісії, що у жовтні 1941 року займалась перейменуванням вулиць, керувалась такими

принципами : по-перше, вулицям повертались їх старі назви, які були пов'язані з певною історичною традицією. Так, були відновлені такі назви вулиць як Ринкова, Троїцька [92, с. 37], Вірменська [92, с. 55] та Кармелітська [55, с. 2]. По-друге, вулиці міста отримали назви, пов'язані з братствами та з діяльністю християнських церков. Так, відновились такі назви вулиць як Братська, Святогірська та П'ятницька (назва походить від П'ятницької церкви [55, с. 2; 92, с. 87]). По-третє, вулиці було названо іменами історичних діячів па письменників, чия життєдіяльність була пов'язана з Луцьком. Так, з'явилися такі вулиці як Острозького (на честь відомого волинського магната і мецената), Братковського - шляхтича, який став на захист української культури, письменників П. Куліша та Лесі Українки, князя Свидригайла, Миколи Святоші – луцького князя, що став монахом [92, с. 56] та інші [55, с. 2]. По-четверте, частина вулиць отримали свої назви від свого напрямку, як-от Ковельська, Київська та інші [55, с. 2]. По-п'яте, частина вулиць отримала свої назви від явищ або подій, які часто відбувались у цих місцях, як-от Театральна, Поштова, Соборна, Задвіринецька тощо [55, с. 2]. І, по-шосте, частина історичних назв вулиць лишилась без змін, як-от Караїмська, Володимирська, Дубенська, Катедральна, Замкова та інші [55, с. 2; 92, с. 39, 41-42].

У Житомирі у 1941 році загалом налічувалось 270 вулиць [57, с. 3]. У вересні 1941 року у місті існували такі вулиці як Вільська, Київська, Соборна [60, с. 2], Михайловська, які згадуються на шпальтах місцевої газети *Українське слово*, Рівенська, Шпитальна, Базарна (саме на ній знаходилась Житомирська пожежна охорона) [60, с. 4]. Також, у місті існували такі астіоніми як Сінна площа [60, с. 4] та Студентський завулок. Принагідно зауважимо, що саме на ньому знаходився Сільськогосподарський інститут.

Вінниця була захоплена німецькими військами 19 липня 1941 року. Впродовж місяця з початку нацистської окупації вулиця Чкалова була перейменована у вулицю князя Данила [2, с. 4]. Одна з головних вулиць Вінниці - сучасна Соборна, що з початку 20 ст. називалась Миколаївським

проспектом (була перейменована більшовиками у вулицю Леніна) [84; 4, с. 4], з приходом до влади представників української інтелігенції у 1941 році почала називатись Українським проспектом [2, с. 4]. Міська центральна поліклініка у місті розташовувалась по вулиці Богдана Хмельницького [3, с. 6]. Також, у місті з'явилась вулиця Івана Богуна та проспект Коцюбинського [5, с. 4].

Німецькі війська захопили Кіровоград 14 серпня 1941 року, а вже 30 серпня вийшов друком перший номер місцевої газети «Український голос», в якому зазначалось, що міське управління знаходилося на «кол. вул. Леніна», а редакція газети – на одній з центральних вулиць міста, «кол. вул. К. Маркса» [46, с. 4]. До речі, радянська назва вулиці, а саме «вулиця К. Маркса», на якій розміщувалась міська управа, вживалась до середині жовтня 1941 року [49, с. 4]). Лише з 18 жовтня ця вулиця, яка у царські часи називалась Великою Перспективною, почала називатись просто Великою [50, с. 4; 83, с. 98].

Трохи згодом, у вересні 1941 року, як і в інших українських містах, частині вулиць була повернена їх дореволюційна назва (зазначимо, що за часів царату місто називалось Єлисаветградом). Так, у 1941 році у місті знов з'явилися такі вулиці як Михайлівська (з 1934 р. – Кірова) [47, с. 4], Кущівська (бувша Герцена) [48, с. 4; 83, с. 69].

8 липня 1941 року німецькими військами був окупований Проскурів [82, с. 6]. У Проскурові, також, з початком нацистської окупації частині вулиць були повернені дореволюційні назви. Так, одна з центральних вулиць міста, яка з 1824 року називалась Дворянською, у 1921 була перейменована у вулицю є. Остаповича (на честь місцевого революційного діяча), а у 1940 р. була знов перейменована у вулицю С. Кірова [99]. З початком окупації вулиці було повернуто її дореволюційну назву (саме сюди у грудні 1941 переїхала редакція газети «Український голос» з вулиці Глухої) [51, с. 4].

Одна з центральних вулиць міста, Олександрівська, за часів царату була названа на честь імператора Олександра I [82, с. 9]. Однак, у 1921 році її було

перейменовано у вулицю 25-го Жовтня [82, с. 9]. У перші місяці окупації їй, також, було повернуто дореволюційну назву [54, с. 4]. Найстарішій вулиці міста, Кам'янецькій, яка у 1925 році була перейменована у вулицю М. Фрунзе [82, с. 61], також, була повернена її дореволюційна назва [52, с. 4]. Дореволюційні назви було повернуті вулиці Комерційній (дана вулиця так називалась з 1824 р., а у 1921 р. була перейменована у вулицю Рози Люксембург) [82, с. 96], вулиці Міліонній, яка отримала свою назву наприкінці 19 ст. (за радянських часів дана вулиця була перейменована спочатку на честь революціонера Самусяка, а з 1940 р. носила назву Леніна) [82, с. 111] та вулиці Соборній, яка так називалась починаючи з 1824 р., а з 1921 р. - вулицею Карла Лібкнехта, [82, с. 126-127]. Дореволюційні назви було повернуті, також, вулиці Аптекарьській [51, с. 4] та Купецькій [52, с. 4; 82, с. 74, 98].

1.3. Перейменування вулиць у 1942 році

Оскільки процес перейменування вулиць, який за своєю суттю був розривом зв'язків з радянським минулим та намаганням позбутись радянської символіки, проходив у всіх містах та містечках, які переходили спочатку під владу німецького командування, а, згодом, і німецької цивільної адміністрації, то не дивно, що німецька влада втручалась у процес перейменування.

Місто Остер, що на Чернігівщині, було захоплене німецькими військами 9 вересня 1941 року. Одна з центральних вулиць міста за радянських часів носила назву Карл Маркса. З початком нацистської окупації вона почала називатись Головною (ймовірно, це була її дореволюційна назва). Зокрема, редакція газети Новий Шлях до 20 січня 1942 року знаходилась біля кіно, на вулиці Головній 31 [38, с. 2]. Однак, вже у наступному номері газети за 20 січня 1942 року зазначалось, що редакція газети знаходиться на вулиці Шевченка 31 [39, с. 2]. Втім інформацію про перейменування вулиць офіційно було оприлюднено лише 24 січня 1942 року. Згідно постанови від 4 січня 1942 року Остерської районної управи під головуванням Сірика у місті загалом

перейменовувались 37 вулиць [40, с. 2]. Як видно з нижченаведеної таблиці, перейменовувались вулиці, в назвах яких містилась радянська символіка, в той час як політично нейтральні назви вулиць лишилися незмінними.

Таблиця. Перейменування вулиць міста Остра, 24.01.1942 р.

Стара назва	Нова назва
Вигонна	Вигонна
Виповзовська	Виповзовська
Пролетарська	Шкільна
Рибача	Бондарна
Шевченка	Короленка
Кустарна	Кустарна
Заливна	Заливна
Набережна	Набережна
Комсомольська	Попівка
Островського	Українська
Урицького	К. Острозького
Кона	Рибача
Р. Люксембург	Воздвиженська
Фрунзе	Гоголівська
1 Травня	Воскресенська
Леніна	Садовського
Нова	Нова
Татаровська	Татаровська
Татаровськ. провулок	Татаровськ. провулок
8 Березня	І. Франка
Шидловська	Визволення
Революції	Заньковецької
Червоноармійська	Б.Хмельницького

Дручанський провулок	Дручанський провулок
Низова	Низова
Червонопартизанська	Дачна
Горького	Л. Глібова
Жовтневий хутір	Український хутір
Мануїльського	Л.Українки
Кузнечний провулок	Кузнечна
Петровського	Марка Вовчка
К. Маркса (Головна)	Т.Г. Шевченка
А. Ячника	Лисенка
Центральна пл.	Парк Визволення
Солоніновщина	Парк ім. Острияниці
Театральний сквер	Театральний парк
Тюремна площа	Базарний майдан

Джерело : [40, с. 2].

Принагідно зауважимо, що згідно вищенаведеної постанови Остерської районної управи на завідувача будівельно-шляхового відділу управи покладалось завдання замінити старі назви вулиць на нові, написані, як і в інших містах, українською та німецькою мовами [40, с. 2].

Місто Кам'янець-Подільський було захоплене німецькими військами 10 липня 1941 року (зауважимо, що нацистська окупація міста тривала до 26 березня 1944 року). Проте перейменування вулиць відбулось наприкінці лютого 1942 року на підставі рішення Кам'янець-Подільської міської управи. Зауважимо, що частині вулиць міста повертались старі, дореволюційні назви. Зокрема зазначалось, що «чимало вулиць Кам'янця мало в передбольшевицькі часи назви, що відповідали їх характерним прикметам, так приміром – Резервуарна, Висока, Садова, Базарна і інші. Їх большевики

“революціонізували” і назвали вулицями “20-й годовщини РКМ”, “26 комісаров”, “Калініна” і тому подібне» [41, с. 4]. Натомість, інша частина вулиць отримувала нові назви [41, с. 4]. Зазначимо, що у Кам’янці-Подільському перейменовувались такі місцевості як Новий План, Руські та Польські Фільварки, що видно з нижченаведених таблиць.

Таблиця. Перейменування вулиць Кам’янця-Подільського, Новий План.
27.02.1942.

Стара назва	Нова назва
Щорса переулок	Казарменний заулок
Червоного казачества	Зелена вулиця
Шмідта П.Ф.	Садова вулиця
7-го ноября	Котляревського
Калініна	Базарна
20-й годовщини РКМ	Резервуарна
Чкалова	Князів Коріатовичів
Петровського	Німецька
Московська	Київська
Богемського переулок	Сінний завулок
Будьонного переулок	Новий завулок
Фрунзе переулок	Лагерний завулок
Піонерський	Семінарський завулок
Красноармійская	Семінарська
Держінського	Могилівська
Островського	Кишинівська
Котовського	Олександрівська
18-го марта	Гунська
Михайліченка	Хрестова
26 комісаров	Висока

Крупської	Дівоча
Садовая	Івана Франка
Слепньова переулок	Цибулівський завулок
Ульянової переулок	Штабний завулок
Тімірязєва	Шкільна

Джерело [41, с. 4].

Таблиця. Перейменування вулиць. Руські Фільварки, 27.02.1942 р.

Старі назви	Нові назви
18 марта	Покровський завулок
Івана Франка	Велика Покровська
Каманіна	Торгова
Дороніна	Дачний завулок
Леваневського	Татарська
Ляпідєвського	Татарський завулок
Водоп'янова	Трубний завулок
Кренкеля	Кропивницького
Берлін Люби	Драгоманова

Джерело [41, с. 4].

Таблиця. Перейменування вулиць. Польські Фільварки, 27.02.1942 р.

Стара назва	Нова назва
Кооператівная	Набережний завулок
Ворошилова	Георгієвська
М. Горького	Георгієвський завулок
Ракоші	Короткий завулок
Герцена переулок	Церковний завулок
Бусигіна переулок	Обхідний завулок
Колхозний переулок	Столярний завулок

Вутіша

Польсько-фільварецький спуск

Джерело [41, с. 4].

Первомайськ - місто у Миколаївській області - був захоплений німецькими, а разом з ним румунськими та угорськими військами на початку серпня 1941 року. Попри це, до початку серпня 1942 року у місті лишались старі назви вулиць із радянською символікою. Так, редакція газети «Нове життя» у Первомайську знаходилась на Червонофлотській вулиці [33, с. 1], а у липні 1942 року у Голті (історичний район Первомайська) редакція місцевої газети знаходилась на «бувшій Леніна» [42, с. 1].

Лише на початку серпня 1942 року згідно розпорядження повітового комісара Лафренца відбулось масове перейменування вулиць у місті [34, с. 4]. З цього приводу на шпальтах місцевої газети зазначалось, що «... московські правителі, загарбавши Україну, завели в ній свої порядки. Все українське витискалось, а на його місці розквітало... московське. Навіть назви вулиць були названі чужими іменами. На весь Первомайськ було лише дві вулиці названі іменами українців. (Замітьте, що ніде в Росії — Рязані, Тулі, Калюзі, Москві, чи Вятці не було жодної вулиці, названої українським іменем)» [34, с. 4].

Зокрема, у Овідіополі – район Первомайська, загалом перейменовувалась 61 вулиця, як це видно з нижченаведеної таблиці [34, с. 4]. Зауважимо, що в Овідіополі, як і в інших містах та районних містечках, політично нейтральні назви вулиць лишались незмінними.

Таблиця. Перейменування вулиць Овідіопольського району
Первомайська, 10.08.1942.

№	Старі назви	Нові назви	Пояснення
1	Воровського	М.Садовського	артист
2	Лермонтова	Нечуя- Левицького	письменник

3	Трудшкільна	С. Руданського	письменник
4	Комінтерна	Міхновського	Діяч українства
5	М.Коцюбинського	Коцюбинського	письменник
6	Андреєва	О.Олеся	поет
7	Робеспера	С.Єфремова	Керівник СВУ
8	Тракторна	Тракторна	
9	Ласаля	Полтавська	
10	Герцена	Квітна	
11	Білякова	І.Гонти	Народний герой
12	Кармалюка	Кармалюка	Народний герой
13	Чкалова	Чкалова	пілот
14	Щорса	С.Наливайка	Народний герой
15	Соф. Перовської	Лесі УКраїнки	поетеса
16	Петровського	М. Костомарова	історик
17	Марата	М.Хвильового	письменник
18	Бебеля	Дорошенка	Український гетьман
19	Жданова	І.Сірка	Народний герой
20	Громова	Драгоманова	Український вчений
21	Ленінградська	Затиркевич	артистка
22	Мікояна	Б.Грінченка	Письменник
23	Пер. Паркомуні	Запорозької Січі	
24	Сталіна	Гірська	
25	Пер. Трудовий	Грабовського	Укр. поет
26	Цвинтарна	Цвинтарна	
	Трудова	Трудова	
	Стаханова	П.Саксаганського	артист
	Папаніна	С.Черкасенка	драматург

	9го січня	Чехівського	Член СБУ
	Котовського	Б.Хмельницького	Укр. гетьман
	Комсомольська	Досвітнього	письменник
	Калініна	Є.Коновальця	Народний герой
	Бакуніна	П.Куліша	письменник
	Халтуріна	Панаса Мирного	письменник
	Пер. Жовтневої Революції	І.Котляревського	письменник
	Даніліна	Квітки- Основяненка	письменник
	Чернищевського	І.Тобілевича	письменник
	Орджонікідзе	Марковича	письменник
	12 грудня	О.Федьковича	письменник
	Островського	Г.Сковороди	філософ
	Советськ.	Український зав.	
	Степова	Степова	
	Шовковична	Шовковична	
	Київський	Київський завул.	
	С.Разіна	С.Разіна	
	Кустарна	Кустарна	
	Ванцетті	О.Кобилянської	письменниця
	Шкіряна	Шкіряна	
	Вузовська	Гімназична	
	Вузовський	Гімназичний зав.	
	Загородна	Загородня	
	Паркомуна	Млинарська	
	Чапаєва	Залізнична	
	17 партз'їзд	М.Залізняка	Нар.герой
	Кам. Лом. Пер.	Кам. Лом. завул.	

	Орехова	Марка Вовчка	
	Знаменська	П.Полуботка	Укр. гетьман
	Кооперативна	Г.Косинки	письменник
	Столярна	Столярна	
	Автодорівська	Автодорівська	

В той же час у Богопільському районі Первомайська перейменовувались 13 вулиць, як видно з нижченаведеної таблиці [34, с. 4].

Таблиця. Перейменування вулиць у Богопільському районі Первомайська, 10.08.1942 р.

№	Стара назва	Нова назва	Пояснення
	Советська	М.Лисенка	композитор
	Лікарська	Лікарська	
	Альшера	Стеценка	композитор
	Якобинців	Гайдамацька	
	Ш.Алейхема і Озерецька	Запорізька	
	Свободи	Вербівська	
	Спартака	Галицька	
	Белінського	М.Грушевського	історик
	Краснофлотська	С.Петлюри	Гол.укр.отаман
	Набережна	Набережна	
	13 партз'їзд	Волинця	Нар.герой
	Коха	Проф.Коха	

Таким чином, у Первомайську у списку вулиць, які перейменовувались, зазначались 74 вулиці. Однак, 15 з них зберегли свої старі назви. За винятком, вулиць Чкалова та С. Разіна, назви вулиць, які не змінились, є політично

нейтральними та стосуються позначень певного виду діяльності мешканців місті, як-от Кустарна, Столярна, Лікарська, просторового розташування вулиці у місті – вулиця Набережна або позначають особливості певної місцевості – вулиця Шовковична.

На окрему увагу заслуговує «уточнення» назви вулиці, присвяченій Гансу Коху – співробітнику Абвера, доктору філософії із славістичних студій. Задля його розмежування від Еріха Коха, Райхскомісара України, до назви вулиці було включено слово «професор».

Місто Лохвиця Полтавської області було захоплене німецькими військами 12 вересня 1941 року. Постановою Лохвицького міського управління під головуванням Б. Шпака від 23 березня 1942 року назви вулиць міста, які містили радянську символіку, було змінено на нові [18, с. 2]. Як видно з відповідної таблиці, у Лохвиці при перейменуванні вулицям надавалась політично нейтральні назви, як-от Широка, Заславська, Роменська (саме на ній перебувала в часи нацистської окупації редакція місцевої газети *Вісник Лохвиччини*) або вулиці перейменовувались на честь видатних українських митців. Виключення становить лише вулиця, перейменована на честь С. Петлюри [18, с. 2]. Також, згідно вищенаведеного розпорядження Лохвицького міського управління парк, який розташовувався біля вулиці Шевченка (зокрема, «біля Банку»), отримав назву парк Шевченка [18, с. 2].

Принагідно заважимо, що на Комунальний відділ Міського управління покладался обов'язок до 4 квітня 1942 року змінити старі назви вулиць на нові, написані українською та німецькою мовами. Власники приватних будинків зобов'язувались до 15 квітня змінити старі назви на нові, написані українською мовами. Оскільки вивіски (дощечки), що містили нові назви вулиць, мали бути єдиного зразка, то для їх виготовлення передбачалось відкриття майстерні [18, с. 2].

Таблиця. Перейменування назв вулиць міста Лохвиці, 23.03.1942 р.

РАДЯНСЬКА НАЗВА	НОВА НАЗВА
Чапаєва	Лесі Українки
Фурманова	Олени Пчілки
Шевченка	Сковороди
Червоний лан	Мазилиха
Фрунзе	2-га Губчанська
Комсомольська	Западинський переулок
Карла Маркса (від Полковника Івана до Гресевого Кутка)	1-га Губчанська
Карла Маркса (від Дорогокуплі Івана до Западинець)	Западинська
Стаханова	Гресів Куток
Хрущова	Широка
Щорса	Заславська
Кірова	Котляревського
Воровського	Мирного
Пушкіна і Комінтерна	Пушкіна
Пушкіна	Засулицький переулок
Озерна	Озерна
Молотова	Брідок
Молотова	Кавказ
Сталіна	Сенчанська
Сталінський переулок	2-гий Сенчанський переулок
XX-річчя Жовтня	1-ий Сенчанський переулок
Червоний майдан	Базарна площа
Ім. Тесленка	Тесленко
Леніна	Роменська

Сулицька	Сулицька
Гоголівська	Гоголівська
Дзержинського	Гоголівська
Тельмана	Грушевського
Журавського	Петлюри
Роз. Люксембург	Франко
Радянська і Петровського	Шевченка
Луценка і Куйбишева	Слобода
Жовтнева і Пролетарська	Прилукська
1-ше травня	1-ше травня
Папаніна	Кладбищенська
Чкалова	Острів
Ім. Ворошилова	Кучерівська
Ім. Крупської	Зарудка
Будоннього	Бандурівка
Партизанська	Кисілівка
8 березня і провулок 8 березня	Грінченка
Хут. Благодарівка	Хут. Благодарівка

Джерело [18, с. 2].

У Харкові, також, масштабні перейменування вулиць відбулись у 1942 році. Зокрема, у грудні 1942 року у зв'язку з перейменуванням 450 вулиць міста, було замовлено виготовлення 17.520 табличок з новими назвами вулиць українською та німецькою мовами. Задля цього міська управа Харкова виділила 700 тисяч карбованців [30, с. 2]. Оскільки у центрі міста у грудні 1942 року вже були прикріплені таблички з новими назвами [30, с. 2], то переважна більшість з замовлених стосувалась вулиць, розташованих біля центру та на околицях міста.

Зауважимо, що у плані перейменування частині вулиць повертались їх дореволюційні назви. Зокрема, у 1942 році вулиці Дзержинського (дану назву

було надано вулиці у 1927 році у зв'язку зі смертю Ф.Е. Дзержинського) було повернуто її дореволюційну назву – Мироносицька [100].

У Ворошиловграді (сучасний Луганськ) справою перейменування вулиць займався господарчий відділ міської управи. Перейменування здійснювались у другій половині 1942-початку 1943 року [31, с. 4] оскільки місто було захоплене німецькими військами 17 липня 1942 року. Сам процес перейменувань мав поступовий (поетапний) характер. Принагідно зазначимо, що вже через місяць з початку німецької окупації на шпальтах місцевої газети вулиця К. Маркса почала йменуватись Казанською [28, с. 2] (із зазначенням в дужках її попередньої назви). Зауважимо, що саме на цій вулиці містилась редакція газети «Нове життя», яка виходила друком у 1942-1943 рр.

На початку січня 1943 року трьом вулицям міста були повернені їх дореволюційні назви, а тому вулиця Леніна знов почала називатись Петербурзькою, вулиця імені Ворошилова - Катеринославською, а вулиця Карла Маркса - Казанською, як зазначалось раніше [31, с. 4]. Остаточне перейменування було здійснено наприкінці того ж місяця, про що сповіщала 20 січня 1943 року місцева газета [32, с. 2]. Як видно з нижченаведеної таблиці, у більшості випадків вулицям повертались їх дореволюційні назви [32, с. 2] або надавались нейтральні назви, як-от Автомобільна. Водночас, привертає увагу відносно невелика кількість перейменованих вулиць в обласному місті порівняно з іншими містами та містечками та відсутність назв вулиць та відсутність найменувань вулиць на честь відомих українських історичних та політичних діячів а митців.

Таблиця. Перейменування вулиць м. Ворошиловграда, 20.01.1943 р.

РАДЯНСЬКА НАЗВА	НОВА НАЗВА
Леніна	Петербурзька
К. Маркса	Казанська
Володарського	Миколаївська

Ворошилова	Катеринославська
Луначарського	Конюшенна
Лібкнехта	Садова
Урицького	Автомобільна
Воровського	Вигінна
Фрунзе	Преображенська
Артема	Петропавлівська
Орджонікідзе	Ліва Крива
Куйбишева	Права Крива
Красіна	Біла
Крупської	Натальївська
Дзержинського	Кринична

Джерело [32, с. 2].

1.4. Німецькі назви вулиць

В процесі перейменування, який починався одразу після захоплення міста німецькими військами та встановлення місцевої адміністрації, вулицям подекуди надавались й назви, які містили нацистську символіку.

У Проскурові у жовтні 1941 вулиця Олександрівська, якій нещодавно було повернуто її дореволюційну назву, була знов перейменована – на цей раз у вулицю Германа Герінга [52, с. 4]. Принагідно зауважимо, що дана вулиця протягом кількох тижнів на шпальтах газет в різних об'явах іменувалась поперемінно обома назвами, але з листопада 1941 року іменувалась лише як Г. Герінга, а в дужках зазначалась її попередня назва зі словом «бувша» : «бувша Олександрівська» [53, с. 4]. У Житомирі у грудні 1941 року, також, з'явилась вулиця Герінга [10, с. 4].

Подекуди, як правило, головні вулиці міст були названі ім'ям очільника Третього Рейху. Так, у Житомирі у жовтні 1941 (місто було захоплене німецькими військами 9 липня 1941 р.) редакція газети «Українське слово», а потім і «Голос Волині» знаходилась на вулиці Адольфа Гітлера під номером 10 [8, с. 4]. Принагідно зазначимо, що на цій вулиці під номером 25 знаходилась обласна Фінансова Палата міста Житомир [60, с. 4]. Даний факт пояснюється знаходженням цієї вулиці у центральній частині міста. Водночас, художня майстерня, що приймала замовлення на виготовлення портретів, ікон, хоругов тощо розташовувалась у Житомирі по вулиці Райхенау (бувша Київська) [9, с. 4].

Однак, особисто Гітлер був проти того, щоб на Сході вулиці і площі (як, до речі, і німецькі військові кораблі) носили його ім'я і закликав до скасування цих перейменувань. У приватних розмовах у липні 1942 року очільник Третього Рейху пояснював це тим, що загибель корабля названого на його честь (наприклад, Адольф Гітлер) або названого іменем держави (наприклад, Німеччина), справить деморалізуючий вплив на населення країни [97, р. 556–557]. (До речі, саме так під час війни сприймали у Радянському Союзі можливість падіння Сталінграду або Ленінграду – двох міст, які носили імена очільників держави.)

Тому вже у листопаді 1941 р. німецькою окупаційною владою був виданий наказ про заборону найменування вулиць ім'ям Гітлера [93, с. 39]. Так, німецькі війська захопили Суми 10 жовтня 1941 року, а в неділю 26 жовтня 1941 року був опублікований наказ коменданта міста, згідно якого вулицям повертались старі дорадянські назви. Водночас, частина центральних вулиць міста отримала німецькі назви. Так, одна з центральних площ міста – Червона, яка вже майже місяць у пресі зазначалась як Покровська [43, с. 2], за назвою церкви яка була там розташована до її знищення у 1930 р. радянською владою [75, с. 260], тепер перейменовувалась у площу імені Адольфа Гітлера, вулиця Леніна – у вулицю фон Райхенау (головнокомандуючого групою армій

«Південь»)), вулиця Фрунзе – у вулицю фон Обстфельдер [44, с. 2]. Однак вже у грудні 1941 року, тобто через місяць після виходу вищенаведеного наказу, вищезазначені вулиці були знов перейменовані: площа Гітлера – в Українську площу, вулиця фон Райхенау – у Миколаївську, а вулиця фон Обстфельдера – у Церковну вулицю [76].

Згодом це розпорядження було підтверджено наказом Генерального штабу німецької армії від 24 серпня 1942 р., яким заборонялось при перейменуванні місцевих вулиць та площ надавати їм ім'я Фюрера, як це сталося, наприклад, у Сумах та Запоріжжі. Тому наказ німецького штабу передбачав, що перейменування вулиць українських міст мають здійснюватися лише у разі крайньої необхідності, коли, наприклад, вони носять ім'я радянського лідера або стосуються радянського явища (поняття). Таким чином, було чітко заборонено надавати об'єктам (вулицям, площам тощо) ім'я Гітлера, зроблені перейменування повинні бути скасовані, а їх результати повідомлені військовій адміністрації. Крім того, вулиці заборонялось називати іменами німецьких діячів. У разі потреби рекомендувалось давати аполітичні назви, на кшталт Центральна вулиця, які згодом Райхскомісар України міг би легко змінити [64, с. 212].

Таким чином, впродовж трьох місяців німецької окупації вулиці міста були перейменовані двічі: якщо на першому етапі їм повертались дореволюційні назви та надавались нові, які були пов'язані з героїчним минулим українського народу, а деяким, зазвичай, головним вулицям міста, надавались імена німецьких діячів, то на другому етапі вулицям надавались політично нейтральні назви.

Однак, варто зауважити, що вищенаведені розпорядження німецької адміністрації не завжди виконувались на практиці. Так, Запоріжжя було окуповане 4 жовтня 1941 року, однак нові назви вулиць були затверджені лише наприкінці грудня. Згідно розпорядження місцевої влади, опублікованого 1 січня 1942 року, головна вулиця міста ім. К. Лібкнехта перейменовувалась у

вулицю ім. Адольфа Гітлера, майдан Волі – у майдан Адольфа Гітлера, а майдан, на якому містився Покровський собор – у Соборний майдан [35, с. 4].

У Києві, також, частина вулиць отримала німецькі назви. Як свідчить Улас Самчук, «вулиці осквернено прозвами чекістів Дзержинського, Менжинського, Карлів, Роз та Фріців, що їх найостанніші завойовники почали негайно обзивати Берлінською, Райхсвері, Піонірен, Готен...» [71, с. 13].

Згідно спогадів І. Хорошунової, Олександрівська (бувша Кірова) була перейменована у Тодтштрассе (нім. D-r Todt Strasse, пригідно зазначимо, що Тодт був рейхсміністром озброєння та боєприпасів), а Катерининська (бувша Розі Люксембург) - в Готенштрассе (нім. Ghoten Strasse, натомість В. Гедз зазначає, що дореволюційна назва Готенштрассе була Єлизаветинська, в той час як радянська – Чекістів [77, с. 5]), Банкова (бувша Орджонікідзе) - у Бісмаркштрассе (нім. Bismark Strasse), Дворцова площа (або Палацова, з 1940 року – Жовтнева, нині Конституції) – у Осбландштрассе (нім. Osbland Strasse) [72; 73]. Принагідно зазначимо, що остання вулиця не значиться у списку власне 57 перейменованих вулиць (одна вулиця позначена двічі), які наводить у своїй праці В. Гедз [77, с. 4-7]. Як, до речі, згадує у своїх спогадах Улас Самчук, не встигли у Києві повернути вулиці Кірова її дореволюційну назву - Олександрівська, як її знов вже було перейменовано у Варязьку [71, с. 10]. (Ймовірно, що саме цю вулицю В. Гедз позначає як Варігерштрассе [77, с. 4]).

За свідченням І. Хорошунової, влітку 1942 року у Печерських Липках Києва, де проживали німці з початку окупації [68, с. 103], майже не залишились старі, дореволюційні назви вулиць [72; 73]. Таким чином, у Печерському районі Києва впродовж першого року окупації перейменування вулиць відбулось двічі : спочатку їм була повернута дореволюційна назва, яку згодом змінила німецька. Як зазначає Улас Самчук, «бо існує така мода... Щоб понизити завойованих, та підкреслити свою пиху переможців, вони накидають своїм жертвам не милі їм назви, де тільки можуть» [71, с. 10]. Таким чином, на відміну від Сум, у Києві залишились німецькі назви вулиць. Цей факт

пояснюється тим, що оскільки однією з функцій топонімів є маркування простору, то німецькі загарбники, перейменовуючи вулиці на німецький лад, робили їх більш сприйнятливими (звичними), а, отже, орієнтацію у просторі більш зручною. Водночас, вони заявляли цей простір, у даному випадку мова йде про центральний, елітний район Києва, як власний і вирізняли його, таким чином, від інших районів міста.

Як було вищезазначено, у Кременці вперше перейменування вулиць відбулось протягом перших місяців окупації. Однак, згодом, на початку лютого 1942 року, згідно розпорядження німецької влади (гебітскоміссара) відбулись нові перейменування вулиць. Так, перейменовувались:

1. Ріттерштрассе - бувша вулиця Мазепи,
2. Кльостерштрассе - бувша вулиця Визвольної Боротьби,
3. Бангофштрассе,
4. Тальштрассе - бувша вулиця Дубенська,
5. Гольштрассе - бувша Шосова,
6. Гогештрассе - бувша вулиця Б.Хмельницького,
7. Бергштрассе - бувша вулиця Коцюбинського,
8. Кверштрассе - бувша вулиця Грушевського,
9. Гартенштрассе - бувша вулиця Франка,
10. Шнайдергассе – бувша вулиця Черкавського,
11. Вальдштрассе - бувша вулиця Боярськагассе,
12. Гебітсштрассе – бувша вулиця Лесі Українки,
13. Мауерштрассе – бувша вулиця С. Петлюри,
14. Сахсенплагц - бувший Старий Ринок,

15. Флігерштрассе - бува вулиця Є.Коновальця,

16. Айзенштрассе - бува вулиця Бопрегасе [14, с. 1].

Згідно розпорядження Кременецького гебітскомісара Міллера від 8 березня 1942 перейменовувались :

17. Гльокенштрассе — б. вул, Володимира Великого - Чацького,

18. Візенштрассе — б. вул. Джерельна—Жрудляна,

19. Гаусштрассе — б. вул. Нова,

20. Корнштрассе — б. вул. Базарна — Францішканська,

21. Зомерштрассе — б. вул. Вишневенька,

22. Вінтерштрассе — б. вул. Цвинтарна - Цментарна,

23. Брікенштрассе — б. вул. Об'їдова,

24. Адлерштрассе — б. вул. Хмельницького—Директорська,

25. Айхенштрассе — б. вул. Завальна,

26, Фельзенштрассе — б. вул. Старі Вали,

27, Штайлештрассе — б. вул. Самчука—Старого Детюка,

28. Канонірштрассе — б. вул. Дівича,

29. Брунерштрассе — б. вул. Ясна [16, с. 1].

Таким чином, з вищенаведеного видно, що німецькі назви отримували не тільки вулиці, в назвах яких відображалась історія українського народу, пов'язана з боротьбою за здобуття незалежності, але й деякі політично нейтральні назви вулиць.

Водночас, слід зазначити, що навіть попри розпорядження німецької окупаційної влади українськими патріотичними колами вживались українські назви вулиць. Так, вулиця С. Петлюри як адреса Кременецького вісника

зазначалась до середини березня 1942 року, коли була змінена на Мауерштрассе [17, с. 4].

Підсумовуючи зазначимо, що у процесі перейменувань вулиць виокремлюються щонайменше два етапи. Перший етап позначився поверненням до вжитку дореволюційних назв вулиць, в той час як на другому етапі перейменувань вулицям надавались переважно імена видатних діячів та митців українського народу.

РОЗДІЛ 2. ГОЛОВНІ РИСИ ПРОЦЕСУ ПЕРЕЙМЕНУВАНЬ ВУЛИЦЬ В ЧАСИ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

2.1. Несистемність перейменувань

Слід зазначити, що у багатьох містах перейменування вулиць не носило системного характеру. Попри намагання місцевої української адміністрації як швидше перейменувати вулиці і позбутись таким чином радянського минулого, деякі вулиці у центрі Кіровограда у вересні 1941 року називались радянськими назвами, як-от вулиця Тімірязєва [48, с. 4; 83, с. 98].

У Житомирі у серпні-вересні 1941 року такі назви вулиць як Гімназійна та Бердичівська (саме на розі цих вулиць було вбито Омеляна Сеника та Миколу Сціборського 30 серпня 1941 року) [59, с. 3] співіснували з такими назвами вулиць як Піонерська та Московська [58, с. 4], і це, незважаючи на широку кампанію перейменувань годонімів та астіонімів (тобто назв вулиць та міст), яка була широко розгорнута Житомирською обласною управою.

У Вінниці, поряд з вулицями Івана Богуна та князя Данила у листопаді 1941 року знаходились вулиці Малиновського та Переца [5, с. 4]. У Проскурові у жовтні 1941 року поряд з перейменованими вулицями, яким було повернуто їх дореволюційні назви, існувала вулиця Московська, на якій знаходився Інститут народної освіти [51, с. 4]. У Лохвиці, поряд з вулицями названими на честь видатних українських письменників та політичних діячів, які донедавна засуджувались радянською владою, лишилась вулиця Пушкіна [7, с. 4; 18, с. 2].

Несистемність перейменувань гарно видна на прикладі Маріуполя. У Маріуполі восени 1941 року нова влада, також, повернула частині вулиць їх дореволюційні назви, які були затвержені 28 вересня 1876 року [81]. Так, вулиця Енгельса знов почала називатись її дореволюційною назвою -

Константинівська [20, с. 2], вулиця К. Лібкнехта – Митрополитською, Заготскот – Маріїнською площею [21, с. 2], вулиця Комсомольська – Євпаторійською [23, с. 2], вулиця Свободи - Таганрозькою [25, с. 2] та ін. Також, у місті лишилися незмінними такі назви вулиць як Больнична, що є калькованим перекладом з російської (рос. Больничная) [24, с. 2], та ін.

В той же час, у назві деяких вулиць зберіглась радянська символіка. Так, у Маріуполі в часи нацистської окупації лишались незмінними вулиці Леніна [22, с. 2], вулиця Апатова, яка була названа у 1929 році на честь революціонера К.П. Апатова, хоча її дореволюційна назва – Італійська [20, с. 2], Мало-Фонтанна та проспект Республіки (саме так, з 1917 року називалась Катерининська (рос. Екатерининская) вулиця) [20, с. 2].

Зазначимо, також, що як і по інших містах, деякі вулиці Маріуполя могли називатись як дореволюційною назвою, так і радянською. Так, на шпальтах Маріупольської газети на початку нацистської окупації зустрічаються як вулиця III Інтернаціоналу [23, с. 2], так і її дореволюційна назва – Торгова [24, с. 2], Больнична (дореволюційна назва вулиці) та її радянська назва – вулиця Артема [20, с. 2].

Оскільки в умовах нацистської окупації було дуже складно провести швидко та системне перейменування вулиць, принаймні у пресі продовжували вживатись радянські назви з позначкою «бувша» або «колишня». Так, у вересні-жовтні 1941 року у Кіровограді існував «бувший провулок Слуцького» [47, с. 4; 49, с. 4], а у Києві в той же час існував «бувший Музичний провулок» [72].

2.2. Збереження політично нейтральних назв вулиць

Водночас, під час нацистської окупації політично нейтральні назви вулиць залишались, як правило, незмінними. Так, Виноградна вулиця у Києві,

яка мала цю назву з 60-х рр. 19 ст., під час окупації лишилась незмінною [68, с. 96] і тільки у 1946 була перейменована у вулицю академіка Богомольця. Також, незмінними лишились у Києві вулиці Рейтарська та Обсерваторна [61, с. 4; 62, с. 4; 72].

Політично нейтральні назви вулиць залишились без змін і у Кіровограді, як-от вулиця Гоголя [47, с. 4; 88., с. 141; 83, с. 98], вулиця Костопальна у Кущівському мікрорайоні [48, с. 4; 83, с. 69], вулиця Чигиринська, яка знаходилась у Ковалівському мікрорайоні міста [48, с. 4; 83, с. 63].

У Лохвиці із 42 топонімів, що перейменовувались у 1942 році, лишились незмінними лише такі назви вулиць Озерна, Сулицька, Тесленка, 1-го Травня (оскільки це свято святкувалось у Третньому Райху і відповідно, на окупованих ним територіях [19, с. 1].) та назва хутору Благодарівка [18, с. 2].

Принагідно зазначимо, що про нові назви вулиць мешканці міста дізнавались як з постанов місцевої влади про перейменування, які публікувались у місцевих газетах, так і з табличок, на яких зазначалась нова назва вулиці [45, с. 2]. Також, слід зауважити, на шпальтах української преси поряд з новою назвою вулиці дуже часто у дужках зазначалась її попередня назва. Так, на шпальтах *Вінницьких вістей* поряд з Українським проспектом зазначалась і його попередня назва «(був. просп. Леніна)» [6, с. 3]. Вочевидь, робилось це для більш зручної орієнтації людей у місті.

З вищенаведеного видно, що при перейменуванні вулиць, яке здійснилось у перші місяці окупації, переважала тенденція повернення вулицям царських назв. Однак, така ситуація влаштувала далеко не всіх. Так, наприклад, на шпальтах українських окупаційних газет зазначалось, що як радянські назви вулиць, так і старі дореволюційні є однаково несприйнятливими, оскільки недоречно увіковічнювати у назвах вулиць поневолювачів українського народу, якими були Катерина II, Олександр II, Столипін та ін. «Невже до свідомості цих українців, до їх національної гідності

аж ніяк не доходить вся нетерпимість становища коли продовжується, бодай не зі злого умислу, популяризація імен катів українського народу ?», зазначалось на шпальтах сорок восьмого номеру київської газети «Українське слово», що виходила друком в часи нацистської окупації. Стосовно вже перейменованих восени 1941 року вулиць Луцька на шпальтах місцевої газети «Український голос» зазначалось, що «найбільш незрозуміле те, що в нових назвах вулиць міст Луцька так мало українського взагалі. Чому так багато вулиць Зовнішніх, Затишних, Кінцевих, навіть Козячих, Золотих і Нічних і Незнаних і ще як собі хочете, а так мало з українськими історичними назвами та назвами, взятими від імен і прізвищ наших історичних осіб і письменників ?» [56, с. 2].

Таким чином, з огляду на вищезазначені вимоги представників свідомої української інтелігенції, деякі вулиці, яким вже було повернуто їх дореволюційні назви, були знов перейменовані. Так, у Луцьку у жовтні 1941 року вулиця, що з 1939 року носила ім'я Володимира Маяковського (спочатку Кредитова, а з 1920 по 1939 р. – вулиця королеви Ядвиги) була перейменована спершу у вулицю Братковського, а згодом у вулицю Івана Франка [92, с. 26-27].

2.3. Перейменування вулиць з нагоди роковин народження чи смерті видатного українського діяча

Водночас, перейменування вулиць здійснювались, також, з нагоди святкувань роковин народження чи смерті видатного українського діяча. Так, у Харкові у 1942 році вулиці Революції (таку назву носила вулиця з 1922 року) було повернуто її дореволюційну назву – Губернаторська [100]. Однак, у грудні того ж 1942 року з нагоди вшанування двадцятиріччя з дня смерті видатного фольклориста та етнографа М.Ф. Сумцова (18 (06).04.1854, Санкт-Петербург — 14.09.1922, Харків), професора Харківського університету [86, с. 12, 17, 28], вулиця Губернаторська була перейменована у вулицю Сумцова [30, с. 2].

Таким чином, в часи нацистської окупації подекуди відбувалась низка перейменувань, коли надавались нові назви вже перейменованим вулицям та площам.

Це явище було спричинене невідповідністю нових назв вулиць очікуванням української інтелігенції, яка воліла увіковічнити у назвах вулиць культурних та політичних діячів, діяльність яких була тісно пов'язана з історією нашої країни.

2.4. Джерела топонімів

Заселяючи певний простір, люди надавали йому назву. Тим самим вони не тільки заявляли свої права на певну місцевість, а й виокремлювали її з-поміж інших. Окрім того, назви поселень, а згодом й вулиць, слугували орієнтиром у просторі.

До джерел топонімів відносяться різноманітні суспільно-політичні явища (феномени), культурно-історичні події та предмети оточуючого середовища, які слугують у якості назв міст та вулиць. Зокрема, джерелами топонімів виступають фізико-географічні особливості місцевості (як-от, наявність озер, звідси вулиця Озерна у Києві), характерні для даної місцевості флора та фауна, споруди розташовані на ній як-от міст, гребля, млин тощо, особливості професійної діяльності людей, які проживали у даній місцевості (наприклад, вулиці Гончарна та Кожумяцька у Києві). Джерелами топонімів, також, виступають історичні події, які відбулись у даній місцевості.

Потужним джерелом топонімів є й антропоніми, тобто власні імена людей : поселення та вулиці отримували назви від імені свого засновника (уявного чи міфічного). На українських теренах антропонімами є ойконім (назва населеного пункту) Петриківка, що у Дніпропетровській області [85, с. 374], астіонім (назва міста) Чортків Тернопільської області [85, с. 515] тощо.

Нерідко, переселяючись на нові території та волюючи зберегти пам'ять про минуле, люди надавали новому поселенню назву старого. Так, у 16 ст. місто Ров Вінницької області було перейменоване у Бар оскільки дружина польського короля Сигізмунда I була родом з італійського міста Бари [85, с. 33]. Іноді до старої назви просто додавався прикметник «новий». В такий спосіб утворились астіоніми Нью-Йорк та Нью Орлеан (оскільки ці міста заснували вихідці з англійського Йорку та французького Орлеану відповідно), урбанонім Нова Баварія (у Харкові) тощо. Таким чином, у топоніміконі (сукупності топонімів) кожної держави знайшли відбиття її фізико-географічні характеристики та особливості історико-культурного розвитку.

Топонімікон України, також, має низку особливостей. Так, в нашій державі для місцевостей, в яких співіснували представники різних національностей, джерелом топонімів виступають етноніми [91, с. 7]. Характерним у цьому плані є ойконім Татарбунари (місто в Одеській області), в назві якого зафіксувалось проживання у даній місцевості татарів [85, с. 465].

Одним з джерел топонімів є християнська символіка : вулиці та площі міста отримували назви від імен святих чи назви церкви, розташованої поряд. Тому за часів царату на українських теренах поширеними були такі назви вулиць як Трьохсвятительська та Соборна вулиці. Нерідко площа називалась іменем церкви, яка на ній розташовувалась. Наприклад, у Сумах головна площа міста називалась Покровською за назвою собору, розташованого на ній [75, с. 260]. У 18 столітті, переселившись з Греції до Криму, греки називали нові місця поселень іменами православних святих, як це було заведено у самій Греції, яка в той час перебувала під османським ярмом. Так, у Криму з'явилися топоніми грецького походження Ай-Георгій та Ай-Петрі, утворені від імен святих Георгія та Петра [85, с. 15-16].

У своєму прагненні відновити історичну справедливість, з одного боку, та сприяти поширенню та збереженню української культури, діячі ОУН та

українська інтелігенція намагались у назвах вулиць увіковічнити прагнення українського народу до здобуття незалежності.

Джерелом годонімів, тобто назв вулиць, виступали імена видатних українських полководців, гетьманів, а, також, митців, частіше за всього - письменників.

Українські митці – письменники, поети та драматурги – слугували найуживанішим джерелом топонімів. Як було вищенаведено, у Лохвиці, районному центрі Полтавської області, у січні 1943 році існували вулиці названі на честь видатних українських письменників - Лесі Українки, Олени Пчілки, Г. Сковороди, І. Котляревського, П. Мирного, М. Гоголя, І. Франка, Б. Грінченка, при цьому, як було вищезазначено лишилась незмінною назва вулиці А. Тесленка [7, с. 4].

Одним з найуживаніших був топонім «Тарас Шевченко». Вулиці, названі ім'ям видатного поета, існували у багатьох містах, як-от, наприклад, у Ворошиловграді. Редакція газети «Подільнин» у Кам'янці-Подільському, також, знаходилась на вулиці Шевченка [41, с. 4].

Водночас, ім'ям видатного поета й письменника українського народу називались й численні театри, які були відкриті під час нацистської окупації на українських теренах. Зокрема, театри на честь Шевченка були відкриті у Києві, Білій Церкві, Черкасах, Мелітополі, Сумах, Юзівці [11, с. 3] та інших містах. Так, у Ворошиловграді на початку німецької окупації у 1942 році у приміщенні колишнього Театру юного глядача був відкритий український музично-драматичний театр ім. Т. Г. Шевченка (а у приміщенні колишнього театру ім. Сталіна відкрився театр «Кабаре»).

Одним з джерел топонімів були гетьмани України : саме їх іменами називались вулиці у багатьох містах. Так, у Чернігові у листопаді 1941 року площа Куйбишева була перейменована на площу Мазепи [45, с. 2]. Однак, одним з найпоширеніших годонімів було ім'я видатного гетьмана Богдана

Хмельницького (1595-1657). Окрім Вінниці та Кременця, вулиці Богдана Хмельницького з'явилися, також, у Старокостянтиніві [36, с. 4]. У Коростишеві одна з площ була перейменована у площу Богдана Хмельницького [12, с. 6]. Водночас, іменем Богдана Хмельницького називались й різноманітні об'єкти у містах. Зокрема, у серпні 1941 р. видавництво у Бердичіві (Житомирська область) носило ім'я «гетьмана Богдана Хмельницького» [26, с. 4].

Імена видатних істориків України, також, були одним з джерел топонімів. Зокрема, вулиці, що носили ім'я М. Грушевського (1866-1934), видатного українського історика та голови Центральної Ради, з'явилися, як зазначалось вище, у Кременці та у Старокостянтиніві [37, с. 4]. Ім'ям Грушевського, також, була названа вулиця у Лохвиці [7, с. 4; 18, с. 2].

Намаганням українських патріотичних кіл було, також, увіковічнення пам'яті борців за здобуття Україною незалежності. Досить уживаним, попри переслідування українських патріотичних кіл німецькою окупаційною владою, які, до речі, розпочалися одразу після спроби проголошення українського уряду у Львові 30 червня 1941 року, був топонім «Симон Петлюра». Це пояснюється як пам'яттю українського народу про події 1917-1920 років, так і поверненням в Україну восени 1941 частини діячів, які безпосередньо приймали участь у визвольних змаганнях двадцятих років. Зокрема, ім'ям С. Петлюри була названа вулиця у Лохвиці [7, с. 4; 18, с. 2]. У Чернігові у листопаді 1941 року вулиця Радянська була перейменована на вулицю Симона Петлюри [45, с. 2]. Зауважимо що ім'ям Симона Петлюри називались не тільки вулиці, але й гімназії, як у Дубно [55, с. 6].

В часи нацистської окупації в Україні знов з'явилися вулиці, в назвах яких містилась християнська символіка. Так, у Ворошиловграді у 1942 році вже через місяць після початку окупації одна з центральних площ міста за назвою розташованого на ній православного собору на шпальтах місцевої газети почала називатись «площею Миколаївського собору» (водночас в

дужках зазначалось, що мова йде про бувшу Червону площу) [28, с. 2] або Миколаївським майданом [29, с. 2].

Дане явище пов'язане як з діяльністю представників місцевих адміністрацій, в яких працювали члени ОУН та представники української інтелігенції, так і з відновленням служінь у православних церквах та загальним релігійним підйомом населення, який був особливо виразним у перші місяці окупації.

Підсумовуючи зазначимо, по-перше, несистемний характер перейменувань вулиць порівняно з сучасною добою, який проявлявся у співіснування перейменованих вулиць з вулицями, в назвах яких лишалась радянська символіка. По-друге, характерною рисою є наявність значної кількості політично нейтральних назв вулиць.

ВИСНОВКИ

У ході дослідження було виявлено, що ініціаторами перейменувань вулиць виступали як самі містяни, які звертались до місцевих органів влади із закликом перейменування вулиць, так і члени ОУН та представники української інтелігенції.

Процес перейменування вулиць стосувався тих, в назвах яких містилась радянська символіка. В їх перейменуванні простежуються певні тенденції. Зокрема, на початку окупації, вулицям повертались їх старі, дореволюційні назви. Це пояснюється, по-перше, бажанням самих містян повернути дореволюційні назви вулиць, які були їм звичними, а по-друге, бажанням містян, діячів ОУН та представників нацистської окупаційної влади позбутись радянської символіки. Однак, оскільки дореволюційні назви були пов'язані з іменами гнобителів українського народу, то вулиці були перейменовані. Зокрема, їм надавались нові назви, які пов'язувались як з історичним минулим України (вулиця Мазепи), так і з її національними героями та видатними людьми (вулиця Симона Петлюри).

Водночас, центральні вулиці українських міст та/або вулиці, де компактно проживали німці, отримували, назви окупантів, зазвичай німців, як військових, так і головних політичних діячів Третього Рейху. Згодом, вулицям, які були попередньо перейменовані на честь нацистських діячів та військовокомандуючих, були надані нейтральні, аполітичні назви. Однак, головною умовою при перейменуванні вулиць лишалось бажання позбутись радянської символіки, а тому їм ні в якому випадку не повертались радянські назви.

Одним з найпоширеніших джерел годонімів виступили імена українських гетьманів. Так, вулицям надавались імена Б. Хмельницького, Івана Мазепи, полковника Богуна та ін. Імена письменників, як-от І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, також, були потужним джерелом годонімів.

Водночас слід зауважити, що попри арешти українських політичних діячів, членів ОУН, які відбулись після акту проголошення постанови українського уряду під проводом Я. Стецька у Львові 30 червня 1941 року, все ж таки деякі вулиці отримали назви С. Петлюри та Є. Коновальця.

Дослідження виявило, що вулиці переважно називались іменами видатних діячів минулого і меншою мірою сучасності. Порівняно з такими годонімами як «Б. Хмельницький» та «Леся Українка», тільки декілька вулиць були названі на честь М. Грушевського, Уласа Самчука та ін. Також, з огляду вищенаведеного матеріалу видно, що при перейменуванні вулиць перевага надавалась іменам історичних та культурних діячів минулого і при цьому уникались абстрактні назви, які так притаманні сучасній епосі.

Порівнюючи з Грецією, де імена святих є потужним джерелом годонімів та астіонімів, в Україні, з огляду на масове відкриття православних церков, яке відбувалось протягом усіх років нацистської окупації, вражає мала кількість годонімів, пов'язаних з Християнством та майже відсутність вулиць, названих (перейменованих) на честь православних святих.

У ході дослідження було виявлено, що перейменування вулиць не носило систематичного характеру й поряд з перейменованими вулицями могли залишитись такі годоніми, як вул. Ілліча.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

ПЕРШОДЖЕРЕЛА

1. Волинь (Рівне). 07.09.1941. № 2. С. 3.
2. Вінницькі вісті. 31.08.1941. №1. С. 4.
3. Вінницькі вісті. 26.10.1941. №24. С. 6.
4. Вінницькі вісті. 02.11.1941. №26. С. 4.
5. Вінницькі вісті. 06.11.1941. №27. С. 4.
6. Вінницькі вісті. 13.11.1941. №29. С. 3.
7. Вісті Лохвиччини (Лохвиця). 1943. №3 (91). С. 4.
8. Голос Волині (Житомир). 12.10.1941. №1. с. 3-4.
9. Голос Волині (Житомир). 09.11.1941. №9. с. 4.
10. Голос Волині (Житомир). 24.12.1941. №22. с. 4.
11. Донецкий вестник (Юзівка). 1941. №6. С. 3.
12. Коростишівські вісті (Коростишів). 12.07.1942. №4. С. 6.
13. Кремянецький вісник. 21.08.1941. №6. С. 4.
14. Кремянецький вісник. 05.02.1942. №10 (48). С. 1-2.
15. Кремянецький вісник. 01.03.1942. №18 (56). С. 4.
16. Кремянецький вісник. 08.03.1942. №21 (59). С. 1.
17. Кремянецький вісник. 15.03.1942. №24 (62). С. 4.
18. Лохвицьке слово. 02.04.1942. № 27(42). С. 2.
19. Лохвицьке слово. 01.05.1942. № 35(50). С. 1.
20. Маріупольська газета. 20.11.1941. №9. С. 2.
21. Маріупольська газета. 29.11.1941. №14. С. 2.
22. Маріупольська газета. 02.12.1941. №15. С. 2.
23. Маріупольська газета. 04.12.1941. № 16. С. 2.
24. Маріупольська газета. 09.12.1941. № 18. С. 2.
25. Маріупольська газета.. 13.12.1941. № 20С. 2.
26. Нова доба (Бердичів). 24.08.1941. № 1. С. 4.
27. Нова Україна (Харків). 23.01.1942. №10 (27). С. 4.

28. Нове життя (Ворошиловград). 18.08.1942. № 1. С. 2
29. Нове життя (Ворошиловград). 21.08.1942. № 2. С. 2.
30. Нове життя (Ворошиловград). 23.12.1942. № 55. С. 2.
31. Нове життя (Ворошиловград). 01.01.1943. № 1 (59). С. 4.
32. Нове життя (Ворошиловград). 20.01.1943. № 9 (67). С. 2.
33. Нове життя (Первомайськ). 28.06.1942. № 10. С. 1.
34. Нове життя (Первомайськ). 10.08.1942. № 16. С. 4.
35. Нове Запоріжжя. № 1 (15). 1942. С. 4.
36. Нове життя (Старокостянтинів). 06.12.1941. № 12. С. 4.
37. Нове життя (Старокостянтинів). 01.1942. № 3 (21). 15. С. 4.
38. Новий Шлях (Остер). 16.01.1942. № 5 (26). С. 2.
39. Новий Шлях (Остер). 20.01.1942. № 6 (27). С. 2.
40. Новий Шлях (Остер). 27.01.1942. № 8 (29). С. 2.
41. Подолянин (Кам'янець-Подільський). 27.02.1942. № 18(52). С. 4.
42. Прибугські вісті (Голта). 10.07.1942. №31 (42). С. 1.
43. Сумський вісник. 1941. №1. С. 2.
44. Сумський вісник. 1941. №3. С. 2.
45. Українське Полісся (Чернігів). 1941. №7. С. 2.
46. Український голос (Кіровоград). 30.08.1941. №1. С. 4.
47. Український голос (Кіровоград). 20.09.1941. №7. С. 4.
48. Український голос (Кіровоград). 24.09.1941. №8. С. 4.
49. Український голос (Кіровоград). 11.10.1941. №13. С. 4.
50. Український голос (Кіровоград). 18.10.1941. №15. С. 4.
51. Український голос (Проскурів). 19.10.1941. № 5-6. С. 4.
52. Український голос (Проскурів). 26.10.1941. №7-8. С. 4.
53. Український голос (Проскурів). 19.11.1941. № 15. С. 4.
54. Український голос (Проскурів). 03.12.1941. № 19. С. 4.
55. Український голос (Луцьк). 23.10.1941. № 6. С. 6.
56. Український голос (Луцьк) 06.11.1941. № 8. с. 2.
57. Українське слово (Житомир). 14.08.1941. № 4. С. 3.

58. Українське слово (Житомир). 28.08.1941. № 8. С. 4.
59. Українське слово (Житомир). 11.09.1941. № 12. С. 3.
60. Українське слово (Житомир). 14.09.1941. № 13. С. 2, 4.
61. Українське слово (Київ). 22.10.1941. №37. С. 4.
62. Українське слово (Київ). 25.10.1941. №40. С. 4.
63. Українське слово (Київ). 26.10.1941. №41. С. 4.
64. ЦДАГО (Центральний державний архів громадських об'єднань), ф.62, оп.1, спр. 1635, с. 212.
65. Величківський М. Сумні часи німецької окупації у 1941-1944 роках. *Визвольний шлях*. 1965. Кн. 1(203). С. 40-54.
66. Величківський М. Сумні часи німецької окупації у 1941-1944 роках. *Визвольний шлях*. 1965. Кн. 2(204). С. 152-162.
67. Климишин М. В поході до волі. Спомини. У 2-х тт. Детройт: Українська книгарня, 1987. Т. 1. 429 с.
68. Малаков Д. Оті два роки... У Києві при німцях. Київ : Амадей, 2002. 328 с.
69. Руднев Б.К. Дневник оккупации города Лебедина. URL:
70. Самчук У. На білому коні. Спомини і враження. 2-ге вид. Вінніпег: видання товариства «Волинь», 1972. 251 с.
71. Самчук У. На коні вороному. Спомини і враження. 2-ге вид. Вінніпег: видання товариства «Волинь», 1990. 361 с.
72. Хорошунова І. Дневник киевлянки. Част. 2. URL: <https://gordonua.com/specprojects/khoroshunova2.html>
73. Хорошунова І. Дневник киевлянки. Част. третя. URL: <https://gordonua.com/specprojects/khoroshunova3.html>
74. Шумелда Я. Похід ОУН на Схід. *На зов Києва. Українській націоналізм у Другій світовій війні: збірник статей, спогадів і документів*/ під ред. К. Мельника, О. Лашенка, В. Вериги. Торонто-Нью Йорк: Новий шлях, 1985. С. 75-95.

ДРУКОВАНА ЛІТЕРАТУРА

75. Вечерський В. В. Втрачені об'єкти архітектурної спадщини України. Київ : НДІТІАМ, 2002. 592 С.
76. Вертіль О. Краєзнавець Сергій П'ятаченко: «Карта Сум очищується від будь-яких міток «руськава міра». URL: <https://ukurier.gov.ua/uk/articles/krayeznavec-sergij-pyatachenko-karta-sum-ochishuye/>
77. Гедз В. Топоніміка київських вулиць періоду нацистської окупації 1941 – 1943 рр. в історичних дослідженнях. 8 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hedz_Vitalii/Toponimika_kyivskykh_vulyts_periodu_natsystskoi_okupatsii_1941_1943_rr.pdf?
78. Гей С.П. «Перейменування топонімів в Україні під час нацистської окупації в роки Другої світової війни». *Культура історичної пам'яті в Україні: наукові, культурні та освітні аспекти*. Матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції, Одеса, 23-24 серпня 2023 року. Одеса, 2024. С. 210-214.
79. Гей С.П. «Основні напрями процесів декомунізації та дерусифікації, які відбувались під час нацистської окупації України в часи Другої світової війни (1941–1944)». С. 209-215. *Сумські історико-краєзнавчі студії. Збірник матеріалів IV Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції* (Суми, 31 жовтня 2024 р.) / Редкол.: Д. В. Кудінов (голова), О. В. Жуков, В. О. Оліцький. Суми: ФОП Цьома С., 2024. 287 с.
80. Гриценко О.А. Декомунізація в Україні як державна політика і як соціокультурне явище. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України; Інститут культурології НАМ України, 2019. 320 с.

81. Демідко О. Як називали вулиці Маріуполя - дослідження краєзнавця Сергія Бурова. URL: <https://mrpl.city/news/view/yak-nazivali-vulitsi-mariupolya>
82. Єсюнін С. М. Прогулянка Проскуровом. Історичні нариси. Хмельницький, 2008. 131 с.
83. Жосан О.Е. Вулиці Єлисаветграда – Зінов'євська – Кірово – Кіровограда в першій половині ХХ століття : [історичний нарис]. КЗ «КОІППО імені Василя Сухомлинського», 2019. 108 с.
84. Ковалишина Ю. Вінниця у фотографіях: як змінилися найвідоміші будівлі та центральна вулиця міста. URL: <https://suspilne.media/272815-vinnica-istoricna-ta-sogodni-ak-zminilisa-arhitektura-mista/>
85. Лучик В.В. Етимологічний словник топонімів України. Київ : ВЦ «Академія», 2014. 544 с.
86. Мандебура О. Микола Сумцов і проблеми соціокультурної ідентичності. Київ : ПІЕНД, 2011. 276 с.
87. Нора П. Теперішнє, нація, пам'ять /пер. із фр. А. Рєпи. Київ: ТОВ «Видавництво "КЛІО"» , 2014 . 272 с.
88. Петренко І.Д. Нацистський окупаційний режим на Кіровоградщині 1941-1944 рр. (серія «Архівні документи свідчать»). Кіровоград: Центрально-Українське видавництво, 2014. 554 с.
89. Покатаєв П. С. Процеси декомунізації в Україні: сучасні проблеми та перспективи подальшої реалізації. *Інвестиції : практика та досвід*. 2018. № 2. С. 78-81.
90. Пономаренко Л., Різник О. Київ. Короткий топонімічний довідник. Довідкове видання. Київ: Видавництво «Павлім», 2003. 124 с.
91. Прокопчук В.С. Топонімічний словник Кам'янця-Подільського. Кам'янець-Подільський : Видавець ПП Зволейко Д.Г., 2014. 192 с.

92. Пясецький В.Е., Мандзюк Ф.Г. Вулиці і майдани Луцька. Історико-краснознавчий довідник. Луцьк: видавництво «Волинська обласна друкарня», 2005 р. 399 с.
93. Себта Т. Топонімія Києва і Рівного у 1941-194 рр.: тенденції і характер перейменувань. *Пам'ятки України: історія та культура*. 2013. №4.(187). С. 38-51.
94. Харків за один день: путівник з головних визначних пам'яток. URL: <https://tourcenter.kh.ua/uk/node/1365>
95. Черняков Б. Окупаційна преса Райхскомісаріату України: розбудова і функціонування (1941 – 1943 рр.). *Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]*. 2006. Вип. 31. С. 51-68.
96. Шекерик-Доників Андрій, громадський діяч. URL: <https://100krokiv.info/2017/09/shekeryk-donykiv-andrij-hromadskyj-diyach/>
97. Trevor-Roper H. R. Hitler's Table Talk 1941-1944. His Private Conversations/transl. N. Cameron, R.H. Stevens. New York: Enigma Books, 2000. 746 p.
98. Χεί Σ. Η πολιτική των Γερμανών έναντι των Ορθοδόξων Εκκλησιών στην κατεχόμενη Ουκρανία (1941-1944). Διδακτορική διατριβή. Αθήνα, 2023. 456 σ. DOI: [10.12681/eadd/56134](https://doi.org/10.12681/eadd/56134)

Інтернет-ресурси

99. Хмельницька міська рада. Офіційний сайт. Найстаріші вулиці Хмельницького. URL: <https://www.khm.gov.ua/uk/content/vulyci-mista>

100. Харків. Вулиці. Проєкт «Откуда родом».

101. Лебединський міський художній музей імені Б.К. Руднева. Історія Лебедина в датах і фактах (сторінки революційних подій 1918-1920).

URL: <https://artmuseum.lebedyn.org/istoriya-lebedyna-v-datah-i-faktah-vybrani-storinky-revoljutsijnyh-podij-1918-1920/>